

ЗМІСТ

Вавилонська вежа	9
Розумій.....	43
Ділення на нуль	97
Історія твого життя.....	121
Сімдесят дві літери.....	190
Еволюція людської науки.....	260
Пекло – це відсутність Бога.....	264
Люби, що бачиш: документальна оповідь.....	302

БАВИЛОНСЬКА ВЕЖА

Якби вежу поклали уздовж рівнини Шінеар, то здолати пішки відстань від її початку до кінця можна було б за два дні. Коли ж підійматися на стоячу вежу, то шлях від підніжжя до вершини займе півтора місяця, і це якщо вирушати без поклажі. Та мало хто піднімається на вежу з порожніми руками; темп підйому більшості чоловіків сповільнює візок цегли, який вони тягнуть за собою. Минає чотири місяці між днем, коли цеглу завантажують у візок, і днем, коли її дістають звідти, щоб вона стала частиною вежі.

Усе своє життя Гіллалум прожив у Еламі та сприймав Вавилон лише як покупця еламської міді. Мідні зливки доправляли на човнах водами Каруну до Нижнього моря*, а далі — до Євфрату. Гіллалум та інші копачі подорожували сушею разом із купецьким караваном нав'ючених куланів. Вони рухалися курною стежкою, що вела вниз із плато, через рівнини до зелених полів, відділених каналами й дамбами.

---

* Сучасна Перська затока. — Тут і далі — прим. пер.

Вежі ніхто з них раніше не бачив. Вона стала видимою, коли вони ще перебували за багато ліг*: тоненька ляна кудея, що хитається в мореві, підіймаючись із брудної кірки, якою представ сам Вавилон. Коли вони підійшли ближче, кірка виросла в могутні міські мури, але вони бачили лише вежу. Однак щойно вони опустили погляди на річкову долину, то помітили сліди, спричинені будівництвом башти за межами міста: русло Євфрату тепер лежало в широкій заглибині, викопаний, щоб добути глину для цегли. На південь від міста впадали в око численні ряди печей, багаття в яких уже не палало.

Коли вони наблизилися до міської брами, вежа поста-ла масивнішою, ніж усе, що Гіллалум уявляв раніше: одна колона, яка, напевно, не поступалася розміром цілому храму, проте здіймалася так високо, що зменшувалася аж до нерозрізненості. Усі вони крокували із задертими вгору головами, мружачись на сонці.

Друг Гіллалума Нанні, охоплений благоговінням, штурхнув його ліктем:

— Ми маємо піднятися на це? Аж до самої маківки?

— Дертися *вгору*, щоб копати. Якось це... протипри-родно.

Копачі дісталися центральних воріт у західній стіні, з яких виходив інший караван. Поки вони юрмились у вузькій смузі тіні від стіни, їхній старший, Белі, гукнув до стражів брами, які стояли на вежі:

— Ми — копачі з Елама.

Стражі були в захваті. Один із них гукнув у відповідь:

— То це ви маєте прорити небесну твердь?

— Так і є.

---

* Американська й англійська одиниця вимірювання відстані; становить 4828 м.

Гуляло все місто. Фестиваль розпочався вісім днів тому, коли до місця призначення відправили останню цеглину, і протриває ще два дні. Удень і вночі місто святкувало, танцювало, бенкетувало.

Поряд із цегельниками гуляли возії, ноги яких вимежуювали мускули, що випнулися від підйому на вежу. Щоранку команда розпочинала сходження; вони підіймалися впродовж чотирьох днів, передавали свій вантаж іншій команді возіїв, повертаючись на п'ятий день із порожніми візками. Ланцюг із таких команд тягнувся аж до вершини вежі, але тільки найнижча ланка святкувала в місті. Для тих, хто мешкав на вежі, заздалегідь відправили достатньо вина та м'яса, щоб святкування тривало по всій висоті колони.

Увечері Гілалум із іншими еламськими копачами засідали на глиняних табуретках перед довгим столом, що ломився від наїдків, — одним із численних, розставлених на міській площі. Копачі розмовляли з возіями, розпитуючи про вежу.

— Хтось розповідав мені, — почав Нанні, — що муляри, які працюють на вершині вежі, плачуть і рвуть на собі волосся, якщо впустять цеглину, тому що заміни доведеться чекати чотири місяці, але ніхто не зважає, якщо зірветься й розіб'ється на смерть людина. Це правда?

Один, балакучіший за інших, возій на ім'я Лугатум похитав головою:

— Е ні, це лише байка. Баштою підіймається безперервний караван цегли; тисячі штук щодня довозять до верхівки. Втрата однієї-єдиної цеглини не змінює для мулярів нічого. — Він нахилився до них: — Однак є щось значно дорожче за життя людини: кельня.

— Чому саме вона?

— Якщо муляр упустить кельню, то стане непридатним до роботи, поки йому не доставлять нової. Протягом

кількох місяців він не зможе заробляти собі на харч, тож йому доводиться влазити в борги. Втрату кельні супроводжують гучні плачі. Та якщо зірветься людина, а кельня лишиться, то інші зітхають із полегшенням. Наступний, хто впустить свою, зможе взяти цю запасну й продовжуватиме працювати, не наробивши боргів.

Гіллалум налякався не на жарт і якусь хвилину гарячково намагався підрахувати, скільки кирок копачі прихопили із собою. Аж тоді його осяйнуло:

— Це не може бути правдою. Чому ж не прихопити запасні кельні? Їхня маса — ніщо проти маси всієї тієї цегли, яку перевозять нагору. І звісно, втрата муляра означатиме серйозну затримку, якщо в них там, на верхівці, немає зайвої людини, яка знається на кладці цегли. Без такої людини на підхваті їм доведеться чекати, поки від підніжжя підніметься ще одна людина.

Усі возії розреготалися.

— Нам не вдасться надурити його, — мовив Лугатум весело. Він повернувся до Гіллалума. — Отже, ви почнете своє сходження, щойно закінчиться фестиваль?

Гіллалум хильнув із чаші пива:

— Так. Я чув, що до нас приєднаються копачі із заходу, але я їх ще не бачив. Ви знаєте про них?

— Так, вони родом із землі, що називається Єгипет, але вони не видобувають руду, як-от ви. Вони добувають камінь.

— Ми також добуваємо камінь у Еламі, — відповів Нанні з набитим свининою ротом.

— Не так, як вони. Вони ріжуть граніт.

— Граніт? — В Еламі добували вапняк та алебастр, але не граніт. — Ви певні?

— Купці, які подорожували до Єгипту, кажуть, що там будують кам'яні зикурати та храми — із величезних блоків вапняку й граніту. І вони видобують гігантські статуї з граніту.

— Але з гранітом працювати доволі важко.

Лугатум низав плечима:

— Не для них. Королівські архітектори вважають, що такі каменярі можуть стати в пригоді, коли ви дістанетеся склепіння небес.

Гіллалум кивнув. Це може бути правдою. Хто міг достеменно сказати, що їм може знадобитися?

— Ви їх бачили?

— Ні, їх тут ще немає, але ми очікуємо на їхній приїзд за кілька днів. Однак вони можуть не прийти до закінчення фестивалю; тоді ви, еламіти, підійматиметеся самі.

— Ви ж підете з нами, чи не так?

— Так, але лише перші чотири дні. Тоді ми муситимемо повернути назад, а ви, щасливці, продовжите сходження.

— Чому ви вважаєте, що нам пощастило?

— Я дуже хочу піднятися на вершину. Якось я тягнув вантаж із командами зверху і сягнув висоти дванадцятиденного підйому, але це найвища точка, на яку я підіймався. Ви заберетеся набагато вище. — Лугатум із сумом посміхнувся. — Заздрю вам, бо ви торкнетеся склепіння небес.

Доторкнутися до небесного склепіння. Аби розламати його кирками. Від цієї затії Гіллалум почувався недобре.

— Нічого заздрити, — почав він.

— Справді, — додав Нанні. — Коли ми закінчимо, до нього зможуть доторкнутися всі люди.

Наступного ранку Гіллалум пішов поглянути на вежу. Він стояв посеред гігантського подвір'я. З одного боку містився храм, який справив би враження, якби люди могли побачити його окремо, але він був непомітним у затінку вежі.

Гіллалум міг навіть відчувати повну монолітність цієї споруди. За всіма розповідями, вежу звели із запасом

міцності, якого не мав жоден зикурат; її цілком викладали з обпеченої цегли, натомість звичайні зикурати зводили з висушеної на сонці цегли, яку виготовляли з простої багнюки, і лише облицьовували обпеченою. Цеглу клали на бітумний розчин, який усотувався в обпечені цеглини, так міцно з'єднуючи будівельний матеріал, що кладка ставала монолітною.

Основа вежі нагадувала дві нижні платформи звичайного зикурату. Перша мала вигляд гігантського квадрата зі стороною у двісті ліктів і висотою у сорок та трьома маршами сходів на південному боці. На другу, меншу платформу, розташовану на першій, можна було потрапити лише центральними сходами. Саме з другої платформи починалася фактично сама вежа.

Завширшки вона сягала шістдесяти ліктів і тягнулася вгору чотирикутною колоною, яка тримала небо. Навколо неї звивався пандус із невеликим кутом нахилу, що оперізував вежу, немов шкіряні смужки, обплетені навколо ручки батога. Аж ні; придивившись іще раз, Гілалум помітив, що пандусів насправді два й вони переплітаються між собою. Зовнішній край кожного пандуса був усіяний нетовстими, але достатньо широкими стовпами, щоб забезпечити децицю тіні. Підводячи погляд вежею вгору, він бачив чергування смуг: пандус, цегла, пандус, цегла, аж доки вони стали нерозрізненними. Проте вежа здіймалася дедалі вище вгору, вище, ніж могло бачити око; Гілалум моргнув, примружився й відчув запаморочення. Він відступив на кілька кроків назад і відвернувся, здригаючись.

Гілалум пригадав історію про Потоп, яку йому розповіли в дитинстві. У ній ішлося про те, як люди знову заселили всі куточки Землі, зайнявши більше земель, ніж будь-коли до того. Про те, як люди плавали до країв світу й бачили океан, що спадає в туман, аби приєднатися до чорних вод Безодні далеко внизу. Про те, як

люди усвідомили скінченність Землі, зрозуміли, що вона крихітна, і зажадали побачити й те, що лежить за її межами, — решту творинь Ягве. Про те, як вони розглядали небо й переймалися місцем проживання Ягве — над водоймами, що вміщували в собі небесну воду. І про те, як багато століть тому почалося зведення вежі, колони до неба, сходів, якими люди змогли би піднятися, щоб роздивитися творіння Ягве, і щоб Ягве також спустився донизу поглянути на творіння рук людських.

Ця розповідь надихала Гіллалума завжди: тисячі людей, які безперервно, але з радістю працюють задля ліпшого розуміння Ягве. Він відчув піднесення, коли вавилоняни прийшли до Елама в пошуках копачів. Але тепер, коли він опинився біля підніжжя вежі, його почуття почали суперечити самим собі, підказуючи, що підніматися на таку височінь не варто. Коли він дивився вгору на вежу, то не відчував, що перебуває на землі.

Чи варто йому вибратися на неї?

Уранці в день підйому другу платформу було заставлено від краю до краю виструнченими рядами міцно збитих двоколісних візків. Багато з них були заповнені різноманітною їжею: мішками з ячменем, пшеницею, сочевицею, цибулею, фініками, огірками, хлібними буханцями, сушеною рибою. Громадилися незлічені глиняні глеки з водою, пальмовим вином, пивом, козячим молоком, пальмовою олією. Решту заповнили товарами, які можна було продати на ринку: бронзовими посудинами, очеретяними кошиками, полотняними відрізами, дерев'яними табуретами та столами. Також тут стояли вгодований віл і коза, на голову яким священники натягнули ковпаки, щоб вони не дивилися вниз і не боялися підніматися. Коли вони опиняться на вершині, їх принесуть у жертву.

Ще далі стояли візки, завантажені кирками й молотами копачів та обладнанням для невеликої кузні. Їхній старший наказав завантажити кілька возів деревиною й очеретяними снопами.

Лугатум стояв обіч воза, затагуючи мотузки на деревині. Гілалум підійшов до нього.

— Звідки взялося це дерево? Я не бачив лісів відтоді, як ми покинули Елам.

— На півночі росте ліс, який посадили, коли заклали цю башту. Зрубаний ліс сплавляють Євфратом.

— Ви посадили цілий ліс?

— Ще на початку зведення вежі архітектори розуміли, що на паливо для печей знадобиться значно більше деревини, ніж можна назбирати на рівнині. Тому й посадили ліс. Працюють спеціальні бригади, які мають забезпечувати його водою й висаджувати нові дерева замість зрубаних — молоде на місці того, що виросло.

Гілалум подивувався:

— І завдяки цьому ви отримуєте всю необхідну деревину?

— Більшу частину. Багато вирубали й інших лісів на півночі, сплавивши деревину річкою. — Лугатум оглянув колеса візка, відкоркував шкіряний міх, який носив із собою, і налив трохи олії між колесом і віссю.

Нанні підійшов до них, роздивляючись вулиці Вавилону, що розкинулися під ними:

— Я ще ніколи не підіймався так високо, щоб поглянути на місто згори.

— Я теж, — відказав Гілалум.

Лугатум розсміявся:

— Ідть слідом. Усі візки вже готові.

Невдовзі всіх чоловіків розподілили на пари й закріпили за возами. Люди ставали між двох тяг, оснащених мотузяними петлями, за які потрібно було тягнути. Візки, в які впряглися копачі, перемезжувалися з візками

професійних возіїв для підтримки правильного темпу підйому. Лугатум із іншим возієм опинилися одразу позаду візка Гіллалума й Нанні.

— Запам'ятайте, — сказав Лугатум, — тримайтеся на відстані десяти ліктів від візка перед вами. Той, хто стоїть праворуч, тягне самотужки на поворотах, і ви змінюєтеся щогодини.

Возії почали підіймати свої візки пандусом. Гіллалум і Нанні й собі нахилилися, перекинувши мотузки через різні плечі. Вони одночасно випросталися, відірвавши передню частину візка від підмостка.

— А тепер — ПОТЯГЛИ! — крикнув Лугатум.

Вони нахилилися вперед, потягнувши мотузки, і візок покотився. Тільки-но він зрушив із місця, здалося, що тягнути легко, і вони зробили коло платформою. Діставшись пандуса, вони знову мусили неабияк нахилитися вперед.

— Хіба це легка повозка? — пробурмотів Гіллалум.

Пандус виявився достатньо широким, щоб вони могли розминутися з одним подорожнім, якщо тому заманеться пройти повз них. Поверхню було вимощено цеглою, в якій колеса візків за століття підйому залишили дві глибокі канавки. Стеля над головою змикалася ступінчастим куполом, викладеним із широких квадратних цеглин, ряди яких громадилися одні над одними, поки зустрічалися посередині. Якщо не роззиратися навсібіч, то мало що вказувало на те, що ви опинилися у вежі.

— Ви співаєте під час роботи? — спитав Лугатум.

— Якщо порода не тверда, — відказав Нанні.

— То заспівайте одну з ваших гірничих.

Прохання передали й іншим копачам, і незабаром співала вже вся бригада.

Із коротшанням тіней вони підіймалися дедалі вище. У затінку, оточені лише чистим повітрям, вони відчували